

Göteborgs Centrum för Konsultation
Tvåårig utbildning i systemisk teori
med socialkonstruktionistisk inriktning
för socialtjänsten
Examinationsuppgift År 1

Systemteori och socialkonstruktionism

– en kritisk granskning

Jan Eriksson
- 2003

Innehåll

Inledning.....	sid 1
Vad är systemteori?.....	2
Finns det inga objektiva sanningar?.....	2
Är relationer alltid cirkulära?.....	4
Finns det ingen objektiv moral?.....	5
Avslutning.....	7
Litteratur.....	9

Inledning

Socialtjänsten har ofta anklagats för att okritiskt ta till sig teorier och metoder utan att de har förankring i vetenskaplig grund. Idag är systemteori med socialkonstruktionistisk inriktning en starkt omhuldad teori inom socialtjänsten. I platsannonser efterfrågas kunskaper inom systemteori, hela enheter och förvaltningar säger sig arbeta systemiskt, direktiv går ut att handledning bör vara systemiskt inriktad, personal skickas på kostnadskrävande utbildningar i systemteori.

Många gånger är kunskapen bland beslutsfattare låg vad gäller vetenskapsteori och innehåll i de teorier man för tillfället förespråkar. Man kan höra systemteori beskrivas ytterst vagt som att det handlar om att se saker från olika perspektiv och att det skall underlätta samverkan. Sällan hör man någon som har försökt sätta sig in i de svaga punkterna i teorin. Hur ser kritiken av systemteori ut? Är systemteori överhuvudtaget en vetenskaplig teori? Är den empiriskt prövbar? Eller är systemteori och socialkonstruktionism pseudovetenskaper?

I beroendeforskaren Markus Heiligs artikel på DN Debatt 9/9-03 går han till skarpt angrepp mot att psykiska sjukdomar skulle vara "sociala konstruktioner". Ian Hacking problematiserar begreppet social konstruktion i sin bok *Social konstruktion av vad?* Är Förintelsen en social konstruktion? Är incest en social konstruktion? Är kvinnomisshandel en social konstruktion? (Hacking 2000) Professorn i kvinnoforskning Eva Lundgren har i sin skrift om kvinnomisshandel *Våldets normaliseringsprocess* förespråkat ett "avståndstagande" från systemteori. (Lundgren 1989)

Således finns det omfattande kritik mot systemteori och socialkonstruktionism. En kritik som sällan lyfts fram av systemteoretikerna själva. Samtidigt är systemteoretikern ytterst försiktig i egen kritik mot andra teorier. Man sköter sitt och kritiserar inte andra. (Jfr Lundby 2000, sid 84; Abrahamsson & Berglund 1997, sid 117) Man lär ut olika metoder och "verktyg" där man kan plocka det som passar en, och välja bort det som inte känns bra. Man erbjuder ett smörgåsbord...

Vad är systemteori?

I systemteori finns inte orsak och verkan. Relationer är cirkulära, inte linjära. Det är inte meningsfullt att fokusera enbart på *en* persons beteende. Allting existerar i ett sammanhang. Absoluta sanningar finns inte, inte heller någon absolut moral.

Skall man karakterisera systemteorin i ett ordspråk, skulle man kunna säga att det är inte ens fel att två träter. Allting påverkar vartannat hela tiden. Att tänka i orsak och verkan är ett föråldrat synsätt som vi övergett idag. Likaså tanken att det skulle finnas en objektiv moral. Detta var något man trodde förr. Men nu har vi rest runt i olika världsdelar och samhällen. Historiker och antropologer har visat att moralen ser olika ut på olika platser och vid olika tidpunkter. Alltefter de sammanhang som människor har befunnit sig i.

I det systemiska framställningssättet kan man ibland skönja uppfattningen att vi kommit till en högre utvecklingsnivå idag. Vi har kommit till ”insikten” att det inte finns någon objektiv sanning. Det västerländska linjära tänkandet med orsak och verkan har ersatts av det österländska cirkulära tänkandet.

Orsakar mannens missbruk familjens dåliga mående eller är familjen orsaken till mannens missbruk? Det är inte meningsfullt att tänka på det sättet i orsak och verkan-termer, säger systemteoretikern. Allting påverkar vartannat hela tiden, cirkulärt. Pratar kvinnan i förhållandet så mycket hela tiden för att mannen tiger? Eller tiger mannen för att kvinnan pratar hela tiden? Svaret är att de påverkar varandra i ett samspel. Att tänka i orsak och verkan medför ett skuld- och syndabockstänkande som inte gynnar någon. Enligt systemteorin.

Är det någon som börjar ana hur kritiken mot systemteorin ser ut...?

Finns det inga objektiva sanningar?

”När konstruktionens upphovsman är individen, och inte en objektiv verklighet, kan vi i princip aldrig veta om det vi tror att vi förstår är riktigt eller ej. Det blir meningslöst att tala om sanning. Sanning, som vi använder begreppet, definierar ju något sant eller objektivt utanför oss själva. Men sanningar i konstruktioner kommer alltid att vara subjektiva. Det kommer att vara något som är sant inne i oss själva.” (Lundby 2000, sid 88)

Det systemiska tänkandet kan tyckas sympatiskt, icke-skuldframkallande och ödmjukt för andras uppfattningar. ”Det finns bara en sanning och det är att det inte finns några sanningar”, brukar det uttryckas. Ett lands lagar och förordningar skall givetvis följas, men våra lagar, t ex mot kvinnlig omskärelse, avspeglar enbart våra sociala konventioner och är inte uttryck för några ”sanningar”. Vetenskapen kan heller inte ge uttryck för några sanningar eller ens ”hittillsvarande sanningar”. Låt oss nu ta ett konkret exempel för att pröva hur sympatiskt resonemanget är.

Psykoanalytikern Bruno Bettelheim skrev 1969 i sin bok *Den tomma fästningen. Infantil autism – symptom och behandling*:

”Jag hävdar bestämt att den utlösande faktorn vid infantil autism är föräldrarnas önskan att barnet inte fanns till.” (Bettelheim 1982, sid 147)

Som synes ovan nytrycktes boken på svenska 1982. Bettelheims teori att infantil autism orsakades av relationsstörningar med modern, levde vidare bland psykoanalytiker i mer än två decennier.

Idag finns ingen forskare på området som menar något annat än att autism har biologiska orsaker. Autism beror således *inte* på tidiga relationsstörningar med modern. Lika lite som Downs syndrom skulle orsakas av, eller utlösas av, ”tidiga störningar”. Downs syndrom är liksom autism biologiskt orsakade handikapp. Sedan kan föräldrarnas uppfostran eller kamraters bemötande självklart påverka hur barnet med autism eller Downs syndrom utvecklas. Men de orsakar inte eller är inte en del i orsaken till barnets handikapp.

Detta är knappast någon som idag ifrågasätter. Men vad gäller autism har det tagit tid. Och det gamla synsättet har vållat skada. Vad som är väsentligt i detta sammanhang är att det fanns forskare som stod upp och sade att Bettelheim hade fel. Inte att Bettelheim bara hade sitt perspektiv, att alla har rätt från sitt håll, att allting sker i ett sammanhang, att det inte finns orsak och verkan. Utan att han hade just fel. Fel utifrån de vetenskapliga upptäckter som gjorts. Bettelheims teorier överensstämmer inte med den hittillsvarande vetenskapliga sanningen. Ordet *hittillsvarande* används för att det är teoretiskt möjligt att någon skulle kunna finna nya upptäckter som stöder Bettelheim. Eller att den moderna autismforskningen är en gigantisk psykiatrisk konspiration, där forskningsresultat förfalskats etc. Något som är teoretiskt möjligt, ungefär som när historierevisionisterna David Irving och Robert Faurisson beskriver ”myten om Förintelsen”.

Även om vi aldrig kan komma fram helt och hållet till vad som är sanning, kan vi ändå närma oss detta.

En båt kan beskrivas på olika sätt beroende från vilket håll man ser den, brukar systemteoretikerna hävda. En fågel skulle kunna beskriva den på ett sätt uppifrån, en fisk på ett annat sätt underifrån. Det handlar bara om olika perspektiv.

Själv skulle jag emellertid på olika sätt kunna ta mig runt båten för att studera den. Jag skulle vidare kunna samla in uppgifter från olika personer som sett den från olika håll. Jag skulle också kunna tala med konstruktören. Och även om man inte skulle kunna ge en fullständig beskrivning av den, bör ändå vissa beskrivningar vara mer fullständiga och riktiga än andra. Vi kan också upptäcka att en del uppgifter varit felaktiga.

Ett antal motstridiga vittnesmål från ett rån på öppen gata, kan jämföras med en videoinspelning av rånet. Alla vittnesmål var inte lika sanna, även om de avspeglade vittnenas uppriktiga uppfattningar/berättelser utifrån sina utgångspunkter.

*

I systemteorin menar man att terapeuten blir en del i systemet. Han dras in i systemet och kan omöjligt hålla sig ”objektiv”. En person som gör forskningsintervjuer påverkar också genom sin person den han intervjuar. Han kan genom sitt kroppsspråk omedvetet få försökspersonen att säga det intervjuaren förväntar sig att höra. T ex genom intensifierad ögonkontakt, en annan kroppshållning, tonfall etc.

Klienter/försökspersoner kan alltså många gånger överta sin behandlares/forskarens syn på problemet och hur det skall lösas. T ex vad gäller barndomens betydelse, nätverkets betydelse, betydelsen av relationen till behandlaren. (”Freud fick sina patienter att sätta sig in i hans situation”, skriver Kay Glans.)

Detta är sant, menar jag. Men man kan använda olika forskningstekniker för att minska påverkansmekanismerna. Man kan använda kontrollgrupp. Man kan slumpa (randomisera) försökspersonerna till kontroll- respektive experimentgrupp. Man kan använda dubbelblindstudier, där varken intervjuaren eller forskningspersonen vet vem som tillhör experiment- respektive kontrollgrupp. En annan forskare kan försöka upprepa (replikera) studien...

Vi kanske inte når ända fram, men vi kan försöka och vi kan närma oss en sanning.

Är relationer alltid cirkulära?

Sonen i familjen har problem i skolan, vilket leder till att han blir svårhanterlig i hemmet. Detta tröttnar modern som nekar mannen samlag. Mannen förgriper sig då sexuellt på dottern. Samtidigt spelar en mängd andra faktorer in i dåtid och nutid och i samhället i stort. Någon orsak och verkan finns inte utan allting påverkar varannat hela tiden i ett samspel.

Systemteoretikern säger att den *inte* frånkänner människor ansvaret för deras handlingar. Men hur påverkar synen på att det inte finns orsak och verkan hur vi ser på t ex kvinnomisshandel, incest, våldtäkt? Synen att det inte är meningsfullt att, i annat än juridisk mening, utse någon ”skyldig” eller ”syndabock”? Hur påverkas vi när vi möter brottsoffer om vi har synen att det inte finns orsak och verkan? Att skulden inte är väsentlig? Att alla har sina berättelser som är lika mycket värda? Att det inte finns någon objektiv moralisk sanning?

Hur blir förhållandet mellan den psykologi som systemteorin företräder, och vår moraluppfattning?

Karl Tomm invänder i *Systemisk intervjumetodik* mot tankesättet med orsak och verkan och att en man när han kritiserar sin hustru skulle kunna vara orsak till hennes nedstämdhet:

”Utifrån en cirkulär inriktning kanske iakttagaren upptäcker att när hustrun blir nedstämd missköter sig barnet, när barnet missköter sig är mannen kritisk, när mannen är kritisk blir hustrun nedstämd, etc. Man kunde säga: ’Hustrun visar nedstämdhet som del av ett återkopplat interaktionsmönster mellan man, hustru och barn. Vilket ont mönster!’ Det moraliska fördömandet

(om man fortfarande kan tala om moral) riktas mot mönstret, inte mot någon person.” (Tomm 1989, sid 28)

Jag menar, tvärtemot vad systemteorin hävdar, att orsak och verkan och därmed *skulden* är väsentlig i sammanhanget. Skulden ger oss möjlighet att hela relationer. När den jag skadat ser min uppriktiga ånger, ger det oss möjlighet att gå vidare i livet. Tillsammans eller var och en för sig. Sedan är det en annan sak att man sällan kan pressa fram skuld hos någon annan. Men detta handlar mer om vilken strategi man använder. Inte om den grundläggande frågan om skuldens betydelse. (Självklart är överdriven skuld inte heller bra. Men det är inte friskt att ha skadat någon kraftigt och inte känna skuld för detta.)

Andra frågeställningar som är väsentliga att diskutera i sammanhanget, är den systemteoretiska synen på t ex psykiatriska diagnoser. En diagnos tenderar ju ofta att lägga fokus mer på en person, än på systemet eller sammanhanget. Systemteorin är ofta, men inte alltid, kritisk till psykiatriska diagnoser. Och hur bör man se på den idag omstridda forskningen om brottsoffers riskbeteende?

Min egen uppfattning är att påverkan mellan A och B inte behöver vara likvärdig. Jag skulle således kunna rita en tjock kraftig pil från A till B, och sedan en liten svagt streckad pil från B till A. Orsakssammanhanget är komplicerat. Men det finns.

Finns det ingen objektiv moral?

Orden etik och moral betyder ursprungligen samma sak: sed, sedvänja. Moral är latin och etik är grekiska. Ofta används orden synonymt. Filosofiprofessorn Torbjörn Tännsjö skriver i sin bok *Vårdetik*, att den som talar om etik *och* moral, inte vet vad han talar om. (Ibland ses dock en definierad skillnad mellan orden där moral sägs betyda det praktiska handlandet och etik den teoretiska reflektionen över det praktiska handlandet. Ordet etik blir då liktydigt med moralfilosofi.)

Etiken kan delas in i tre delar: Deskriptiv etik, normativ etik och metaetik.

Deskriptiv etik

Den deskriptiva etiken är rent beskrivande. Antropologer, historiker och psykologer beskriver hur etiken sett ut på olika platser, vid olika historiska tidpunkter, hur barnets moralutveckling ser ut osv.

Normativ etik

Den normativa etiken är som ordet säger normerande. Hur bör vi handla? Vad är rätt och vad är fel?

Metaetik

Inom metaetiken diskuterar man om det överhuvudtaget finns något sådant som rätt och fel i moraliska frågor. När man efter en diskussion om huruvida det är rätt att utföra dödshjälp eller inte börjar tröttna, och det är dags att gå hem, och man vill inte

skiljas som ovänner, kanske någon säger: "I sådana här frågor finns det ju inte något som är rätt eller fel." Om då någon annan svarar: "Det gör det visst! Jag tror att det finns en sanning i sådana här frågor!", då har man lyft upp diskussionen en nivå och diskuterar metaetik.

Man skiljer på tre huvudsakliga skolbildningar inom metaetiken: Värdenihilism, värderelativism och värdeobjektivism.

Två personer betraktar samma tavla. Den ene tycker tavlan är vacker, den andre att den är ful. Vem kan säga att någon av dem har rätt? Det är väl en fråga om tycke och smak. På samma sätt resoneras man inom *värdenihilismen* i etiska frågor. En person anser att man aldrig under några omständigheter får döda någon annan. En annan person menar att det nog ibland i vissa lägen kan vara rätt att döda en annan människa. Vem kan säga att någon har rätt eller fel? resoneras värdenihilisten. Deras uppfattningar är snarast känslouttryck och det finns inga sanningar i sådana här frågor. I svensk filosofidebatt är Axel Hägerström förgrundsgestalt inom värdenihilismen.

Enligt *värderelativismen* är sanningen relativ till ett historiskt, socialt eller geografiskt sammanhang. Vad som är sant i Sverige idag behöver inte vara samma sanning som i Somalia för hundra år sedan. Ett ofta diskuterat exempel som används mot värderelativismen, är kvinnlig omskärelse. Är inte en sådan handling moraliskt felaktig oavsett kultur eller historisk tidpunkt? Och finns det inte då också andra handlingar som bör fördömas oavsett geografisk plats, traditioner etc.

Ett annat argument mot värderelativismen, är hur man bör betrakta en person som i ett historiskt skede, mot sin samtid, hävdar en uppfattning som överensstämmer med vad man tagit för självklart långt senare, eller på en helt annan geografisk plats. Någon som t ex lever i ett samhälle som accepterar slaveriet, men själv är emot det.

Platon angrips kraftigt av Karl Popper i hans bok *Det öppna samhället och dess fiender*. Popper gör inga som helst försök att se Platon "i sin samtid". Det är inget försvar för Platon att han levde i en helt annan tid. Det fanns människor som var emot slaveriet även på den tiden, menar Popper, och ansätter Platons totalitarism som om han var en nu levande filosof.

En variant på värderelativismen är värdesubjektivismen. Det finns en sanning, men det som är sant för mig behöver inte vara sant för dig. För Hitler var det rätt att utrota judar, men för mig är det fel.

Inom *värdeobjektivismen* menar man att det finns objektiva sanningar i moraliska frågor. Varför skall man annars överhuvudtaget resonera och diskutera om etik, menar värdeobjektivisten. Finns det inga sanningar, spelar det väl ingen roll hur man handlar. Finns det ingen objektiv moral, blir väl diskussioner i moralfrågor mest ett slags intellektuellt schackspel.

Argument mot värdeobjektivismen som brukar anges är: Hur vet en värdeobjektivist vad som är sant och riktigt? Vet han det? Går det att komma fram till vad som är sanning? Vem bestämmer i så fall kriterierna? Leder inte värdeobjektivismen till förtryck eller t o m fascism om vissa hävdar att det finns en absolut sanning? Platon

var värdeobjektivist (jfr idéläran som han utvecklar i *Staten*) och han menade att moral var en kunskapsfråga. Den som vet det rätta gör också det rätta. Ett motargument mot detta är att även den som sitter på alla väsentliga kunskaper om människors lidande och sakernas tillstånd, även en sådan person kan drabbas av begär och utföra moraliskt oriktiga handlingar.

Hur tänker då värdeobjektivisten? Tag mordet på Olof Palme. Det finns en mängd olika uppfattningar om hur Palme mördades och av vem. Vittnesmålen skiljer sig åt. Kanske får vi aldrig veta sanningen. Ändå finns det givetvis en objektiv sanning om hur mordet gick till. På samma sätt resonerar värdeobjektivisten i moraliska frågor. Vi kan närma oss vad som är sanning på olika sätt. Kanske kommer vi aldrig fram till det helt och hållet. Men det finns ändå någonstans en objektiv sanning om vad som är rätt eller fel, även i moraliska frågor.

*

I Sverige har uppsalaprofessorn Axel Hägerströms värdenihilism haft stort inflytande på hur även "vanliga människor" tänker om rätt och fel. Värdenihilismen var stor fram till tiden efter Andra Världskriget. Då började människor fundera åter i termer om rätt och fel. Om man föredrar lakritsbåtar framför geléhallon, så är det självklart en smaksak. Men kunde man säga detsamma om Förintelsen?

Vad gäller systemteorin, med sin betoning på sammanhanget, ligger dess moralsyn snarast i närhet av värderelativismen. Observera också ursprungsbetydelsen av orden moral/etik: sed, sedvänja.

Moderna moralfilosofier som t ex Torbjörn Tännsjö och djurrättsfilosofen Peter Singer är däremot starka förespråkare av värdeobjektivismen. Att det finns en objektiv moralisk sanning.

Värdeobjektivismen är alltså i högsta grad levande och värderelativismen är inte något högre utvecklingsstadium som ibland systemteoretiker, socialkonstruktionister och postmodernister vill beskriva det. (jfr Lundby 2000, sid 84)

Avslutning

För några år sedan hörde jag Germund Hesslow i ett "samtal om psykoanalysen" med psykoanalytikern Sven Lagerlöf. Hesslow inledde vad som var utannonserat som ett samtal med att i sitt inledningsanförande säga att han menade att "psykoanalys är kvacksalveri".

Psykoanalysen har det senaste decenniet utsatts för kraftig kritik av en mängd forskare. Nya upptäckter tyder på att Sigmund Freud har fabulerat och även förfalskat forskningsresultat. Den svensk forskaren Max Scharnberg har t ex i en omfattande forskningsrapport studerat bl a bortträngningsbegreppet. När Freud introducerade bortträngningsbegreppet baserade han det på en studie av 18 hysteriska patienter. Av dessa 18 patienter har förmodligen 14 av dem överhuvudtaget aldrig existerat, menar Scharnberg. ("Later development such as ego analysis, object relationism etc. do not remedy any of the original defects, but add more devastating ones." Scharnberg 1993)

Psykolog Billy Larsson har i ett flertal artiklar i DN och Psykologtidningen kritiserat psykoanalytiker för att de inte tar del av den moderna freudkritiken. Detta är också min egen erfarenhet. Människor som arbetar psykoanalytiskt/psykodynamiskt fortsätter att studera teoretikerna inom analysen. Sällan har de dock läst Frederick Crews, Richard Webster, Frank Cioffi, Malcolm Macmillan, Allen Esterson... Forskare som de senaste tio åren publicerat grundskott mot psykoanalysen.

Ett undantag är psykoanalytikern Ludvig Igra som försökt sätta sig in i den nyare freudkritiken:

”Man kan urskilja två slag av Freudhistoriker. Dels har vi de som är kritiskt granskande utifrån respekt för psykoanalysen som teori och behandlingsform, dels de Freudfientliga, som Webster, Crews, Esterson och Macmillan, vilka helt framt avfärdar psykoanalysen som en pseudovetenskap. Jag har häpnat över de kategoriska formuleringarna i denna grupps texter. Flera av dem anser att psykoanalysen skall jämföras med astrologi, finner den skadlig och fränkänner den varje värde.” (Ludvig Igra i SvD 970322)

Inom den vuxna missbrukarvården arbetas det med en mängd ovetenskapliga metoder. Det finns behandlingshem, med tillstånd av länsstyrelsen, som behandlar narkotikamissbruk med rosentherapi, frigörande andning och hawaiiansk tarmrensning. Det finns behandlingshem, med tillstånd av länsstyrelsen, som behandlar missbrukare med L Ron Hubbards pedagogik. Och jag har själv som socialsekreterare anlitat en drogterapeut där det i efterhand visade sig att terapeuten hade lagt tarotkort med klienten.

Hur bör man betrakta detta? Ser man det som att relationen är det viktigaste i all behandling, som en del vill hävda, kanske inte metoden spelar så stor roll. Kanske olika metoder är bra för olika människor? (”Låt hundra blommor blomma...”) Eller är det så, som jag vill hävda, att vissa teorier och metoder kan vålla skada. Det finns t ex studier som tyder på att psykodynamisk insiktsterapi med människor med alkoholberoende eller psykopatiska störningar, ökar missbruket respektive våldsbrottsligheten. (Se t ex Heilig 1999; Hare 1994) Allting är inte lika bra. Varför skulle vi annars hålla på med utvärderingar av olika behandlingsinsatser? (Observera också att felaktiga teorier i undantagsfall kan generera metoder som ändå visar sig ha dokumenterad effekt i vetenskapliga utvärderingar. Att Multi Systemic Therapy (MST) har dokumenterad effekt i kontrollerade studier, innebär inte att detta automatiskt bör skapa acceptans för den överordnade teorin.)

Det finns alltså forskare som menar att vissa teorier i deras praktiska tillämpning i förlängningen kan vålla skada. Och att det också finns felaktiga teorier. Därför är det väsentligt att kritiskt granska teorier. Inte bara betrakta teorin som ett annat perspektiv och att allt skulle vara lika rätt.

På samma sätt bör också systemteorin granskas mer kritiskt än vad som för närvarande görs. Framförallt med tanke på systemteorins expansion inom socialtjänsten idag.

Det var det jag ville påtala.

Källor

- Abrahamsson, E; Berglund, G (1997): *Skapande konversationer. Möten med familjeterapeuter och deras idéer*. Bokförlaget Mareld
- Bettelheim, B (1982): *Den tomma fästningen. Infantil autism – symtom och behandling*. Wahlström & Widstrand.
- Hacking, I (2000): *Social konstruktion av vad?* Bokförlaget Thales.
- Hare, R (1994): *Without conscience*. Warner books.
- Heilig, M m fl (1999): *Beroendetillstånd*. Astra Läkemedel.
- Heilig, M (2003): *Demagoger styr svensk psykiatri*. Dagens Nyheter 030909
- Igra, L (1997): *Präglas psykoanalysen av Freuds karaktärsbrister?* SvD 970322.
- Larsson, B (2000): *Freud går inte att rädda*. Dagens Nyheter 000308.
- Lundby, G (2000): *Livsberättelser och terapi. Om nyskrivning av historier och ett narrativt arbetssätt*. Natur och Kultur.
- Lundgren, E (1989): *Våldets normaliseringsprocess. Två parter - två strategier i Kvinnomisshandel*. Jämforapport nr 14 1989.
- Popper, K (1980): *Det öppna samhället och dess fiender. Del I Platon*. Akademilitteratur
- Scharnberg, M (1993): *The non-authentic nature of Freud's observations. Vol I: The seduction theory. Vol II: Felix Gattel's early freudian cases and the astrological origin of the anal theory*. Almqvist & Wicksell International.
- Singer, P (1990): *Praktisk etik*. Bokförlaget Thales
- Tomm, K (1989): *Systemisk intervjumetodik. En utveckling av det terapeutiska samtalet*. Bokförlaget Mareld.
- Tännsjö, T (1990): *Vårdetik*. Rabén & Sjögren.

Annan relevant litteratur

- Cullberg, J (1986): *Dynamisk psykiatri*. Natur och kultur. (Avsnittet om kvinnomisshandel har varit kraftigt kritiserat från kvinnoorganisationer. Cullberg skriver: "Att tala om ett dominerande masochistiskt behov hos dessa kvinnor är alltför förenklat. Icke desto mindre måste man ofta räkna med kvinnans delansvar – i många fall har hon provocerat mannen starkt." Cullberg har senare modifierat detta: "...i många fall, men inte alltid, har hon provocerat mannen starkt". I senare upplagor av Dynamisk psykiatri ytterligare omskrivet och modifierat.)
- Eliasson, P E (2000): *Män, kvinnor och våld*. Carlssons.
- Hammer, O (1998): *På spaning efter helheten. New age – en ny folktro*. Wahlström & Widstrand.
- Hammer, O (2002): *Osunt förnuft. En bok om intuitivt och kritiskt tänkande*. Wahlström & Widstrand.
- Westerström, L m fl (1999): *Hans och Greta, ett projekt för utveckling av behandling och prevention av sexuella övergrepp*. Barn- och Ungdomspsykiatriska mottagningen i Köping. (Intressant beskrivning av det omdiskuterade och kontroversiella Hans och Greta-projektet för behandling av barn som utsatts för sexuella övergrepp. Man arbetade utifrån ett socialkonstruktionistiskt synsätt. Man hade ett "neutralt förhållningssätt till polisanmälan". Projektet har även beskrivits i en artikel av Gustaf Berglund i Socionomen nr 1/1994)